

Büyük Hanefî Âlimi Kadî Sâid'in Gazneli ve Selçuklu Devleti'ndeki Dinî ve Siyasî Rolü

The Religious and Political Role of the Great Hanafi Scholar Qadi Sâ'id in the Ghaznavid and Seljuk States

Mustafa Akkuş*^{ORCID}

Öz

Kadî Sâid, Gazneli Mahmud ve Sultan Mesud döneminde Nişâbur bölgesinin dinî ve siyasî liderliğini üstlenen büyük Hanefî âlimi, Sâidî ailesinin reisi ve genel olarak Horasan bölgesi Hanefîlerinin temsilcisi olmuştur. Kadî Sâid, ilmi, siyasî kabiliyeti ve feraseti sayesinde Gazneli Mahmud'un gözüne girmiş, onun saygı ve sevgisini kazanmış, Gazneli şehzadeleri Sultan Mesud ile Sultan Muhammed'in eğitimiyle görevlendirilmiştir. Gazneli Devleti'nde giderek yetkisi ve şöhreti artan Kadî Sâid, Gazneli Devleti açısından stratejik bir konuma sahip olan Nişâbur kadılığına, daha sonra Sultan ile halk arasında bir köprü görevi görecektir, bölgenin yerel yönetimini kontrol eden Nişâbur Reisliğine getirilmiştir. Serahs yenilgisinden sonra Nişâbur'un Selçuklu hâkimiyetine geçişinde önemli rol üstlenmiş, şehrin yağma ve kıtala uğramadan el değiştirmesini sağlamıştır.

Nişâbur halkına karşı kendisini sorumlu hisseden Kadî Sâid, Gazneli Devleti'ndeki tüm dinî ve siyasî gelişmeleri yakından takip etmiş, daima Sultan Mahmud'la bilgi paylaşımında bulunmuştur. Kadî Sâid ve ailesi Gazneli ve Selçuklu Devleti'nin diplomatik faaliyetlerinde de görev almışlardır. Kadî Sâid, Kerrâmîlerin lideri ve dönemin Nişâbur Reisi Üstad Ebu Bekir'in tescim ve teşbih itikadında olduğunu açığa çıkarmış, böylece Kerrâmîlerin, Gazneli coğrafyasındaki etki ve nüfuzunun azalmasını sağlamıştır. Ayrıca Kadî Sâid, Nişâbur'un hâkim olan Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e düşüncelerini çekinmeden dile getirmiş, kendisinin de Allah'tan korkarak adil davranması gerektiğini söyleyerek şehrin Selçuklu hâkimiyetine geçişi sürecinde dinî ve siyasî yönden önemli görevler üstlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadî Sâid, Gazneliler, Selçuklular, Sâidîler, Kerrâmîler.

Abstract

Qadi Sâ'id was the great Hanafi scholar, the head of the Sâidî family, and the overall representative of the Hanafis of the Khorasan region, who assumed the religious and political leadership of the Nishâbur region during the reigns of Mahmud of Ghazni and Sultan Masoud. Thanks to his knowledge, experience in politics, and wisdom, Qadi Sâ'id gained the favor, respect, and friendship of Mahmud of Ghazni and was assigned to the education of the Ghaznavid princes Sultan Masoud and Sultan Mohammad. After having gained authority and fame in the Ghaznavid State, Qadi Sâ'id was appointed as the qadi of Nishâbur, which had a strategic position for the Ghaznavid State, and later as the chief of Nishâbur, who would act as a bridge between the Sultan and the people and control the local administration of the region. After the defeat at Serahs, he played an essential role in the transition of Nishâbur to Seljuk rule and ensured that the city changed hands without being plundered and slaughtered.

Due to his religious and political responsibilities, Qadi Sâ'id followed all religious and political developments in the Ghaznavid Empire and promptly shared information with Sultan Mahmud. Qadi Sâ'id and his family also participated in the diplomatic activities of the Ghaznavid and Seljuk states. Qadi Sâ'id revealed that Abu Bakr, the leader of the Qarramites and the chief of Nishâbur at the time, was a believer in tajsim and tashbih, thus ending the influence of the Qarramites in the Ghaznavid geography. In addition, Qadi Sâ'id expressed his thoughts to the Seljuk Sultan Toghril Beg, who ruled over Nishâbur, without hesitation, saying that he, too, should fear God and act justly and assume important religious and political roles in the process of the city's transition to Seljuk rule.

Keywords: Qadi Sâ'id, Ghaznavids, Seljuks, Sâ'idids, Qarramites.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Necmettin Erbakan Üniversitesi akkus75@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 5

Başvuru / Submitted: 25 Nisan 2025 & Kabul & Accepted: 2 Haziran 2025

Atıf / Citation: Akkuş, M. "Büyük Hanefî Âlimi Kadî Sâid'in Gazneli ve Selçuklu Devleti'ndeki Dinî ve Siyasî Rolü", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 23 (2025): 182-198.

Giriş

Büyük Hanefî âlimi Kadı Ebû'l-Alâ Sâid b. Muhammed el-Üstüvâî'nin yaşadığı Nîşâbur, çok eski devirlerden beri önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almasından dolayı stratejik bir konuma sahip Horasan'ın en mühim şehirlerinden biridir. Dönemin meşhur coğrafyacılardan İbn Havkal ve İstahrî, Nîşâbur için havası daha temiz, imareti daha sağlam, ticareti yoğun, yolcusu çok, kafilesi büyük, Horasan'da başka şehir yoktur derken (İbn Havkal, 1938, s.433; İstahrî, 1927, s.255) Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldan* adlı eserinde gezdiği şehirler içerisinde onun gibisini görmedim ifadelerini kullanır (el-Hamevî, 1977, V, s.331).

Nîşâbur 31/651 yılında İslâm hâkimiyetine girmiş, 42/662'de Emevîlerin yönetimine geçmiştir. Abbâsî ihtilalinin başlamasının ardından 131/748 yılında Ebu Müslim-i Horasanî tarafından ele geçirilen Nîşâbur, uzun süre Abbâsîler veya onlara tabi hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Horasan'ın XI. yüzyılın başında Gazneli hâkimiyetine girmesiyle Nîşâbur şehri de Gazneli topraklarına dâhil olmuş, 429/1038'deki Serahs yenilgisine kadar bu süreç devam etmiştir. Gazneliler zamanında da Horasan'ın ilmî, içtimaî ve iktisadî merkezi olma özelliğini koruyan Nîşâbur, Orta Çağ İslâm dünyasının en büyük şehirleri arasında yer almıştır. Kadı Sâid'in de yaşadığı bu dönemde halkın önemli bir kısmı Hanefî, Şâfiî ve Kerrâmîye mezheplerine mensup olup, ayrıca şehirde az da olsa Yahudî ve Hristiyanların yanında Mecûsîlerin de yaşadığı bilinmektedir. (Utbî, 1962; 373; Özgüdenli, 2007, s.149-150; Zeki, 2019, s. 107).

Kâdı Sâid, âlim bir aileden gelmiş hem dinî ilimlerde derinleşmiş hem de önemli idari görevler üstlenmiş bir şahsiyettir. Yumuşak huylu, cesur, cömert ve sadâkatiyle tanınmış, özellikle itikâd ve fıkıh alanında kaleme aldığı eserleriyle şöhret kazanmıştır (Birinci, 2022, s. 281). Horasan'da şöhreti her geçen gün artan Kâdı Sâid, Gazneli Mahmud ile yakın ilişkiler kurmuş, onun güvenini kazanmıştır. Hac dönüşünde Abbâsî halifesi tarafından saygıyla karşılanmış ve halifenin mektubunu Sultan Mahmud'a ilemiştir. Kerrâmîlerin lideri olan Nîşâbur valisi Ebû Bekir Mehmeşâd'ın itikadının ve fikirlerinin İslam dışı olduğunu ortaya çıkartarak bu mezhebin Gazneli Devleti'nden temizlenmesini sağlamıştır (Kureşî, II, 1978, s. 266). Ayrıca Sultan Mesud ve Sultan Muhammed'in eğitimiyle görevlendirilmiş, ardından Nîşâbur kâdılığına ve daha sonra valiliğe atanarak sultan ile halk arasındaki uyumu ve idareyi yürütmüştür. Gazneli Devleti'nde güçlü bir konuma gelen Kâdı Sâid, medrese ve vakıf kurarak hem ilmî sahada katkılar sağlamış hem de dönemin siyasetini güçlendirmiş, rakiplerine karşı üstünlük sağlamıştır. Hatîb el-Bağdadî ve Kâdı Sâid b. Seyyâr gibi önemli isimlere de hocalık yapmıştır. (Zehebî, XVII, 1996, s. 508; Merçil, 2011, s. 278).

1. Kadı Sâid'in Hayatı ve Gazneli Devleti'ndeki Faaliyetleri

Gazneli Devleti'ne bağlı Nîşâbur'da tam kırk yıl Hanefîlerin dinî ve idarî liderliğini yapan Kadı Ebû'l-Alâ Sâid b. Muhammed el-Üstüvâî, Nîşâbur şehrinin Üstüvâ nahiyesinde 343/954 yılı Rebiyülevvel/temmuz ayında pazar günü sahur vaktinde dünyaya

gelmiştir¹. Babası Ebu Sâid Muhammed âlim bir şahsiyet olup, annesi de tanınmış bir âlim ve kadının kızıydı. Dolayısıyla Kadı Sâid'in çocukluğu dindar ve entelektüel bir ailede onların riyasetinde iyi bir eğitim alarak geçmiştir (Bahcivan, 2000, s. 218-219). O, edebiyat ilmini Ebu Bekir Muhammed el-Hârizmî'den, fıkıh ilmini Kadı Ebu Nasr b. Sehl'den ve hadis ilmini ise dönemin diğer âlimlerinden öğrenmiştir. Kadı Sâid, ilmi ve ulemâyı seven, yumuşak huylu, cesur, cömert, sadakatli, çok hayır yapan bir âlim ve idareci olmuştur. İtikat ve fıkıh alanında ayet ve hadislere dayandırarak “*el-İtikad*” ve “*Muhtasar-i Sâid*” adlı eserleri kaleme almış (Bahcivan, 2000, s. 230-231), çok geçmeden şöhreti tüm Horasan'da yayılmıştır. İbnü'l-Cevzî onun ölümünden sonra bile ondan Hanefilerin reisi olarak bahsetmiştir. Henüz 23 yaşındayken hac dönüşünde 376/986 yılında genç yaşta Nişâbur kadısı olmuş 392/1002 yılına kadar 16 yıl bu görevi yapmıştır. Nişâbur kadılığını 392-405/1002-1014 yılları arasında hocalarından biri olan Ebû'l-Heysen Utbe b. Hayteme üstlenmiştir. (Bahcivan, 2012, s. 396; a.mlf, 2000, s.220-222; Birinci, 2022, s. 280).

Kadıktan ayrıldıktan sonra ilmî faaliyetlerine hız vermiş, Medresetü's-Sâidiyye adıyla anılan bir medrese kurmuş, ölünceye kadar burada ders vermiş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Kadı Sâid, babası Ebu Sâid Muhammed b. Ahmed b. Übeydullah, dedesi Şeyhülislam Ebu Nasr b. Sehl el-Kadı Muhammed b. Muhammed b. Sehl b. İbrahim b. Sehl en-Nişâburî, Ebu Amr İsmail b. Nuceyd es-Selemî en-Nişâburî, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ziyad es-Sümezî, Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah el-Bekkâî el-Kûfî, Ebu Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshak en-Nişâburî el-Kerâbisî el-Hâkim, gibi birçok âlimden farklı ilim dallarında dersler almış; Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Adem b. Kemal el-Herevî, Sultan Mesud, Sultan Muhammed, Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali es-Simer'î, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatip el-Bağdadî, el-Cûrî, el-Muzkî, ed-Damgânî, eş-Şehâmî, el-Âmirî en-Nişâburî, el-Maverdî, el-Beykendî, el-Ferâizî, el-Buştenikânî gibi fakih, muhaddis ve devlet adamı yetiştirmiştir (Bahcivan, 2000, s. 221-230).

Kadı Sâid, 375/985 yılında Kâbe ziyaretine gittiğinde Bağdat'a Abbâsî Sarayına çağırılmış, Halife Harunu'r-Reşid'in Meşhed/Tus'taki kabri üzerine anıt yapılmasına neden karşı çıktığı sorulmuştur. Kadı sanduka konulmasını yasaklayan fetvayı, dönemin maslahatına uyararak bölgedeki Şiiilerin ona zarar vermesini, fitne, ayrılık ve kargaşanın sebebi olmaması ve bunun sonucunda devlet içinde huzurun bozulmasını engellemek için verdiğini, bir kadı olarak verdiği fetvanın şeriata ve maslahata uygun olması gerektiğini dile getirmiştir. Onun bu görüşü halife tarafından da makul görülmüştür. Ayrıca Abbâsî Halifesinden Sultan Mahmud'a bir mektup getirmiştir (Utbi, 1962; 395; Zeki, 2019, s. 113; Ramazanpür, 2016, s. 178; Bahcivan, 2000, s. 219).

Kadı Sâid, Sultan Mahmud döneminde doğru, itidal ve toplumsal istikrarın müdafii olarak Sultan'ın teveccühüne mazhar olmuştur. Sultan Mahmud, ilmiyle ün kazanan

1 Üstüvâ, bölge lisanında parlayan aydınlık yer anlamına gelen, merkezi Huçân (Kuçan) olan ve 93 köyden oluşan Nişâbur'un kuzeyinde Nesâ sınırına uzanan bir bölgenin adıdır. Üstüvâ toprakları bereketli tahıl ve sarımsak tarlaları meşhur, birçok kıyafet üretilen, insanları yoğun ve Nişâbur'un en büyük pazarlarının kurulduğu bir yerdir. (Bahcivan, 2000, s.217-218)

Kadı Sâid'i genç şehzadeleri Mesud ve Muhammed'i eğitmekle görevlendirmiştir. Heyecanlı bir Hanefî olan Gazneli Mahmud'un kardeşi Emir Nasr b. Sebük Tegin, Kadı Sâid için Nîşâbur'da bir medrese yaptırmış, ona vakıf tahsis etmiştir. Şehrin idaresini elinde tutmak için Kerrâmîler ve liderleri olan Ebu Bekir Muhammed b. İshak ile defalarca kez mücadele etmiştir. Utbî'nin aktardığına göre ülkenin Şeyhülislâm'ı olan Kadıu'l-Kudat Ebu Muhammed Nâsîhî'yi, Üstad Ebu Bekir ile Kadı Sâid arasındaki anlaşmazlığın nedenini öğrenmesi için görevlendirmiştir. O da aralarında yaşanan tartışmayı uygun bir şekilde Sultan Mahmud'a bildirmiştir. Utbî'nin anlattığına göre Emir Nasr b. Nâsirüddin, Kadı Sâid'in berati, takva ve takriri konusunda sultanla konuşmuş, Sultan Mahmud da onun sözünü kesmeden dinlemiştir. Bunun akabinde Kadı Sâid'in hasımlarını yavaş yavaş sarayından çıkarmış, Kadı Sâid yeniden işinin başına geçmiştir. Utbî'nin "evinde saygılı bir şekilde, bol nimetle oturmuştur" ifadesinden onun Nîşâbur'da itibarı artarak daha büyük güç ve nimetlerle konumunu koruduğu anlaşılmaktadır. Kadı Sâid tartışmalı toplantılardan uzak durmuş, ibadet ve ilmî faaliyetlerle meşgul olmuş, kalan ömrünü sakin ve gündelik faaliyetlerle geçirmiştir (Utbî, 1962; 398; Zeki, 2019, s. 122)

Gazneli yönetim anlayışına göre şehrin reisi, şehrin özel ve tam yetkili kişisi olarak Sultan ile halkı arasında bir köprü görevini yapardı. Şehrin idari işlerini gözetir, bütün kamu işlerini kontrolü altında tutardı. Şehrin reisine hazineden elbise ve at verilir, onun adına görevlilerinin çalışmalarını denetleyen özel bir divan emrine verilir. Şehrin reisi halkın hizmetinde olur, yılda birkaç defa şehre gelen Sultan'ı karşılar, törenler düzenler, şehre gelen yolcu ve elçileri özel misafirhanede ağırlardı. Şehrin reisinin ayrıca hayır işleri idaresini elinde tutma, şair ve âlimleri gözetme görevi de vardı. Onun devlet adamlarıyla iyi ilişki kurması, nasihat etmesi, bunu yaparken taraf tutmaması beklenirdi (Kureşî, 1978, s. 266; el-İbâdî, 1997, s. 275).

Kadı Sâid'in Nîşâbur şehri reisiği görevini elde etmesiyle Gazneli Devleti'ndeki etkisi artmış, eski öğrencisi Sultan Mesud'un devletin başına geçmesiyle de bu gücü daha da ziyadeleşmiştir. Ayrıca Sultan Mesud, Kadı Sâid'in kardeşini Rey bölgesi Kadıu'l-Kudat'ı olarak tayin etmiş, Onun diğer bir öğrencisini de Gûrgan'a idareci olarak göndermiştir. Mesud döneminde giderek itibarı artan Kâdı Sâid, Nîşâbur'un en itibarlı kişisi ve şehrin tecrübeli bilgisi (aksakallısı) rolünü üstlenmiştir. Selçuklular 429/1038 yılında Nîşâbur'u kuşattıklarında halk istişare için Kadı Sâid'in evinde toplanmıştır. Tuğrul Bey şehrin âlimlerinden yanına gelen Kadı Sâid'i ayakta karşılamış, tahtının altına bir yastık koyup oturarak ona iltifat etmiş, şehir halkı zarar görmeden şehrin yönetiminin el değiştirilmesi sağlanmıştır. Kadı Sâid'in, Tuğrul Bey ile görüşmesi ve onun üzerindeki nüfuzuna şahit olan şehrin ileri gelenleri ve halkın böylece endişesi giderilmiş, halk rahat ve huzurlu bir şekilde evlerine dönmüşlerdir (Beyhakî 1940: II 674; Akkuş ve Zeki, 2016, s. 195). Daha sonra Nîşâbur'a yeni kadı gönderilmesine rağmen Kadı Sâid'in Nîşâbur'daki ağırlığı ve itibarı devam etmiştir. Yıllarca Nîşâbur'un hukûkî ve şerî işlerini kontrolünde tuttuğu gibi onun vefatından sonra dahi şehirde ailenin etki ve nüfuzu sürmüştür. Şehrin kadısı Semânî'ye göre VI/XII. asra kadar şehrin adli işleri Sâidler ailesinin kontrolünde kalmaya devam etmiştir. Sâidî ailesi, bölgenin adli ve hitabet yetkilerini elinde tutan Beyhak âlimleri ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Kadı Sâid,

Nişâbur Selçukluların tasarrufundayken 432 yılı zilhicce ayında (Ağustos 1041) 86 yaşında vefat etmiş, Sikketü'l-Kassârin Mezarlığı'na defnedilmiştir. (Bosword, 1999, s. 177; Bahcıvan 2012, s.396).

Gazneliler, Simcûrilerin Nişâbur'da kurduğu Şafiî Medreselerine bir denge sağlamak üzere Hanefî Kadı Ebu'l-Alâ Sâid Medresesi'ni kurmuşlar, böylece Horasan ve diğer bölgelerde Hanefîler faaliyet alanını genişletmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra Sultan Mahmud, Hanefî mezhebinin güçlenmesi için Hanefî Kadı Ebu Salih et-Tebânî'yi kendi inşa ettirdiği camisine imam ve vaiz olarak atamış, onun tedrisi için Bağ-ı Büstan'da bir medrese yaptırmıştır. Bu medreseden birçok âlim yetişmiş, hatta Gazne'nin kadıu'l-kudatlık makamına kadar yükselmiş Ebu Süleyman Davud b. Yunus gibi birçok Hanefî ulemâsı bu medreseden mezun olmuştur (el-İbâdî, 1997, s. 266; Zeki, 2019, s. 114).

Gazneli Mahmud'un bölgede takip ettiği dinî ve mezhebi siyaseti kendisinden sonra oğlu Sultan Mesud döneminde Gazneliler aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Nişâbur, Selçuklular tarafından kuşatılınca şehrin âlimleri istişareler neticesinde şehri Selçuklulara teslim etmiştir. Böylece bölgede Gazneliler tarafından yetiştirilen ulemâ zümresi hamileri olan Gaznelilere bölgenin hâkimiyetinin ellerinden çıkmasındaki rolleriyle ağır bir darbe vurmuştur. Nitekim Beyhakî, Horasan'daki gelişmeleri Sâhib-i Berid-i Nişâbur'dan aktarırken Selçukluların âlimler tarafından destek gördüğünü bildirir (el-İbâdî, 1977, s. 271). Selçuklular döneminde Şafiîlerin yanı sıra Horasan bölgesinde yoğun olarak yaşamakta olan Hanefîler de aynı şekilde mezhebi faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak Şafiîler ile aralarında ilmî meclisler ve camilerde tartışmalar süregelmiştir. Bazen taassup bazen de birbirlerine karşı yapılan taandan kaynaklanan bu tartışmalar bir yandan halkın dini konularda bilgili olmalarını sağlarken diğer taraftan sonraki dönem fikhî çalışmaların duraksamasına sebep olmuştur (el-İbâdî, 1997, s. 271).

Gazneli Mahmud'un uyguladığı dini siyaseti sonucu Gazneliler döneminde Nişâbur'da Sâidîler, Tebânîler gibi güçlü Hanefî imam aileleri oluşmuştur. Hanefî mezhebi imamları, Sultan Mahmud ve Sultan Mesud'un desteği ile bölgede büyük bir itibar elde etmişlerdir. Beyhakî'nin belirttiğine göre Sultan Mesud bu mezhepten doğru hak mezhep olarak bahsetmiş, genel olarak Gazneli Sultanları Hanefî mezhebi mensuplarını idarî ve siyasî işlerde görevlendirmiştir. Gazneli Sultanları yeni medreseleri açmakla sünî mezhepleri desteklemiş, merkezden en uzak bölgelerde medrese ve vakıf gibi hayır kurumlarını inşa etmişler ve desteklemişlerdir. Mesela 416/1025–1026 yıllarında Huttelân bölgesinde yirmiden fazla vakıf bünyesinde medrese imar edilmiştir. Gaznelilerin bu girişimleri Nizamülmülk'ün medrese yapma hareketini de bir nevi teşvik etmiştir (Bosword, 1999, s. 176).

Sultan Mesud'un hocası Kadı Sâid'in Nişâbur'da tesis ettiği Sâidiyye Medrese'si XIII. asırda bile faaliyet göstermeye devam etmektedir. Tarihçi Ebu'l-Hasan Beyhakî'nin dedesi Ebu Süleyman Fındık b. Eyyûb burada fıkıh tedrisi yapmıştır. Kadı Sâid hukuk ve yargı işleri için iki oğlu Ebu'l-Hasan ve Ebu Sâid'i kendi yerinde vekil olarak bırakmıştır. Kadı Sâid iyi ve bahtiyar bir ömür geçirdiğini beyan etmiştir. Nitekim Ebu'l-Feth Büstî onun ağzından şöyle kaydeder: "Allah bana dört şeyi vermiştir. İzzet

ve hoşnutsuzluk hali, ilimde kanarcasına doyma, geniş hayat ve huzurdur.” O Ehl-i Sünnet dışı fırkalara karşı mücadeleden geri kalmamış, Kerrâmîleri itikadî olarak sıkıntılı görmüş ve onların reisi Üstad Ebu Bekir ve takipçilerinin hakikatini ortaya çıkarmıştır. Durumu Sultan Mahmud’a bildirmiş, Sultan âlimlere karşı yapılan suçlamalara her zaman ihtiyatla davrandığından bu suçlamaları belli bir süre duymazdan gelmiştir. Utbî, Sultanın başta Kerramilerin toplum için yaptıkları bazı güzel hasletlerin devamını ve boşa gitmesini istemediğini, onların halk nezdindeki itibarının bir anda yerle yeksan olmasına gönlü razı olmayıp onlara karşı merhametli davrandığını ancak uygulama ve söylemleriyle ehl-i sünnet dışına çıkmaya başlayarak hadlerini aştıkları ve bozgunculuklarını artırdıklarını görünce kanaatinin değiştiğini ifade etmektedir (Utbî, 1962, s. 398). Mürcie ve Ehl-i Sünnet âlimleri arasındaki bu mücadeleyi Kadı Sâid kazanmış, Nişâbur şehri reisliğini ele geçirmiş ve böylece Ehl-i Sünnet çizgisi bölgede hâkim itikadi unsur haline gelmiştir (Bosword, 1999, s. 177).

2. Kadı Sâid’in Nişâbur’u Kuşatan Selçuklulara Karşı Üstlendiği Rolü

Serahs yenilgisinin ardından Gazneliler Kadı Sâid’in şehri Nişâbur’u kaderine terk etmişlerdir. Gazneli ordusu yenilgiyle bölgeden uzaklaşmış, haberinin Nişâbur’a ulaşması akabinde şehirde bulunan Gazneli idareciler arasında büyük bir panik yaşanmıştır. Serahs yenilgisi ardından ilk olarak vali Ebu’l-Fazl es-Sûrî faaliyete geçmiş, zindana giderek mahkûmlardan bazılarının boynunu vurdurmuş, kalanları da serbest bırakmıştır (Özgüdenli, 2013, s.76). Daha sonra Büst köyüne giden Sûrî oradan da Gazneli hazinelerinin olduğu Mikâlî Kalesi’ne yönelmiş, Nişâbur’da bulunan Gazneli askerler de peşinden kaleye gelmiştir. Yenilginin ardından on iki gün sonra İbrahim Yinal beraberinde bulunan 200-300 atlı ile Nişâbur önlerine gelmiştir (İbnü’l-Esir, VIII, 1997, s. 10-14) Nişâbur halkından savaş ya da barış seçeneklerinden birini tercih etmelerini istemiş, eğer savaşı tercih ederlerse üzerlerine büyük bir Selçuklu ordusunun geleceğini bunu tercih etmezlerse de hutbeyi Selçuklu sultanı adına okumalarını istemiştir (Köymen, 2011, I, 261). Bunun üzerine Nişâbur’un ileri gelenleri Kadı Sâid’in evinde toplanarak onun görüşünü sormuşlardır.

Nişâbur Sâhib-i Berid’i Ebu’l-Muzaffer Cemhî 27 Zilkade 429/11 Ağustos 1038 tarihinde şöyle bir mektup göndererek Türkmen Komutanı İbrahim Yinal’ın Nişâbur’un kıyılarına kadar geldiğini, yanında 200 askerin olduğunu ve bir elçi ile mektup gönderdiğini bildirir. Mektupta “*Biz Tuğrul, Davûd (Çağrı) ve (Musa İnanç) Yabgu’nun öncüleriyiz. Eğer savaşacaksanız geri döner haber ederiz. Savaşmayacaksanız şehre girecek hutbe okutacağız.*” Sonra yanlarında bulunan büyük bir ordu ile şehre bir gürültü salmışlar. Nişâbur halkı Kadı Sâid’in evine koşmuş, bu mektuba ne yazılması gerektiğini sormuşlar. Kadı Sâid gelenlere ne yapılması gerektiğini sormuş, halk da “*şehrin durumu size belli, bizim kaleimiz yok, silahımız yok, kumlu bir şehirdir, ordu komutanımız Hâcib Subaşı’yı vurdular. Bizdeki tehlike nedir onu soruyoruz? Doğru düşünmüşsünüz. Sultan Mesûd gibi bir padişahı olan halkın orduya eli yetişmez, onun gelmesi gerekir. Ya da burayı kurtarmak için birinin göndermesi lazımdır. Bugün büyük bir ateş patlak vermiştir. Elleri yağma ve kan ile yıkanan bir halka itaat etmekten başka bir çaremiz yoktur. Halk bu şehir yağmalanırsa, Sultan’ın da bize uzakta olduğuna göre bunun özrünü nasıl yerine getiririz*” deyince Kadı Sâid, Sultan Mahmud’dan örnek vererek Belh’i ele

geçirdiğinde, halkın direnmemesi gerektiğini, halkın savaşmayacağını, yoksa halkın zarar göreceğini, hangi padişah güçlü ise ona haraç vereceğini örnek vererek elçiye şöyle yazarlar. “*Biz bir halkız ve bizim bir padişahımız var. Halk savaşmaz. Emirlerin gelmesi gerekir. Şehir onların elindedir. Ya kendileri gelecek ya da başkasını gönderecek. Ancak halk sizden çok korkmuş, mesela yağmalamanız, öldürmeniz ve boyun vurmanızdan. Nişâbur sizin gibileri çok gördü. Bizim yanımızda Sultanımız yoksa Rabbimiz var ve onun kulu Melekü'l-Mevt*” şeklinde cevap yazarlar (Beyhakî, 1940, s. 672; Akkuş ve Zeki, 2016, s. 195).

Elçi bu mesajları İbrahim Yinal'a götürdüğünde İbrahim Yinal iyi düşündüklerini dile getirmiş, bunu bizim liderimiz olan Tuğrul'a bildireyim ki Davûd ve Yabgu'yu Se-rahs ve Merv'e göndersin kendisi adil bir sultan olduğu için burada kalsın demiştir. Ben yarın şehre gireceğim ve Hürremek Bağı'nda konaklayacağım kimse yağmalama cesaretinde bulunamaz diyerek halkı bir nebze de olsa rahatlatmış halkın kendisini karşılamasını sağlamıştır. Kadı Saîd, Nişâbur halkına savaşmayı düşünmemelerini, itaatten başka çareleri olmadığını söylemesi ve İbrahim Yinal'ın da Nişâbur'a hiçbir şekilde yağma yapılmayacağını bildirmesinin ardından halk direnmeden Selçuklu hâkimiyetini tanımıştır (Piyadeoğlu, 2014, s. 64). İbrahim Yinal, Nişâbur'a 200-300 süvari, bir bayrak ve iki yedek at ile girdiğinde Nişâbur'lular İbrahim Yinal'ı büyük bir merakla karşılamış, Hürremek Bahçesi'nde de Nişâbur halkı tarafından kendisine güzel bir ziyafet ve hediyeler verilmiştir (Köymen, 2011, I, s.264; Özgüdenli, 2013, s. 77). İbrahim Yinal, cuma günü camiye giderek Hutbeyi “*es-Sultanü'l-Muazzam*” unvanıyla Tuğrul Bey adına okutması Nişâbur halkı tarafından tepkiye yol açsa da kargaşa bastırılmıştır. Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ın şehri barış yolu ile ele geçirmesinden hoşnut olmuş ve bu ortamın devamlılığını sağlamak için teminata bulunarak Çağrı Bey'i ve Musa Yabgu'yu kendi muhitlerine gönderdiğini, şehre has adamlarıyla birlikte sadece kendisinin geleceğini iletmiştir. Böylece Tuğrul Bey'in gelişi için Nişâbur'un Şâd-Yah Bağı'nda (Şâd-Yak) bütün hazırlıklar yapılmıştır (İbnü'l-Esir, VIII, 1997, s. 12; Piyadeoğlu, 2014, s. 65; Akkuş ve Zeki, 2016, s. 197). Ardından Tuğrul Bey şehre girmiş, halk onu karşılamıştır. Kadı Saîd de Tuğrul Bey'in yanına gitmiş, ayağa kalkıp tahtının üstüne bir yastık koyarak oturtmuştur. Kadı Saîd şöyle konuşmaya başlar: “*Padişah'ın ömrü uzun olsun. Bu oturduğun Sultan Mesûd'un tahtıdır. Akıllı ol! Allah'tan kork! Zulüm görenleri iyi dinle! Ben bunları söylemeye ve senin hakkını vermeye geldim. Yoksa ben dersle meşgulüm.*” Buna karşın Tuğrul Bey şöyle der: “*Senin gelmeden rahatsız olmam. Buyurduklarını yaparım. Nasihatlerini benden eksik etme der,*” gelen büyükler ve halk evlerine döner (Beyhakî, 1940, s. 674; Akkuş ve Zeki, 2016, s. 196).

Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklular İmparatorluğu Tarihi* 'nde Kadı Saîd'in Nişâbur'u kuşatan Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e teslim etmesi ve ona karşı sergilediği tavrını şöyle yorumlamaktadır: “Nişâbur halkı silahsız ve Nişâbur şehri müdafaaya hazır olmayan bir şehirdi. Subaşı gibi büyük emirin yenildiği savaşı durdurmak ve Selçukluları şehre sokmamak imkânsızdı.” (Köymen, 2011, I, s. 269) Ancak alimlerin şehir halkı üzerindeki nüfuzu düşünüldüğü zaman ve daha önce bazı şehirlerde kadı ve alimlerin şehri savunma örnekleri de göz önüne alındığında Kadı Saîd'in İbrahim Yinal ile diyalogları ve Selçuklulara bakışındaki müsbet tutumun da büyük rolü olduğu

görülebilir. Kadı Tirmizî'nin I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı şehri savunması ve Kadı Sıraceddin Urmevî'nin şehirde ordu ve asker olmadığı halde Karamanoğlu Mehmet Bey'e karşı halk ile birlik olup şehre katmaması düşünüldüğü zaman Kadı Sâid ve diğer Nîşâbur alimlerinin bağlı oldukları sultanları Gazneli Mesud için mücadeleye gerek görmedikleri veya ona Selçukluları yeğledikleri düşünülebilir. Nitekim Beyhakî'deki ifadelerden Kadı Sâid'in mutlak bir bağlılıktan ziyade maslahata önem verdiği, adalet huzur ve emniyeti sağladıktan sonra hangi sultan güçlü ise ona vergi verip itaat etmesi gerektiği düşüncesini taşıdığı görülmektedir (Beyhakî, 1940, s. 672). Tarihin akışından ve sonraki süreçte yaşanan hadiselerden Kadı Sâid'in Selçuklulara karşı tutumunun ne kadar isabetli olduğunu, Selçukluları Gazneli kaynaklarının anlattığı gibi "*Elleri yağma ve kan ile yıkanan bir halk*" olarak görmediği anlaşılmaktadır. Kadı Sâid ve ailesinin Selçuklulara uzun süre hizmetleri ve Selçuklu siyaseti içerisindeki diplomatik rolleri de düşünüldüğünde Kadı Sâid'in bu tutumuyla ne kadar ileri görüşlü bir alim olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Nîşâbur'un Sultan Mesud döneminde şehrin halkı ve âlimleri tarafından teslim edilmesini Gazneli Mahmud'un olumsuz mezhep politikası izlemesine bağlayan çağdaş yazarlar da bulunmaktadır. Onlara göre, "Gazneli Mahmud'un mezhebi siyaseti kendisinden sonra oğlu Sultan Mesud döneminde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Onlara göre Selçuklular tarafından kuşatılan Nîşâbur şehri âlimlerin istişaresi sonucunda teslim edilmiş, bu aynı zamanda Gaznelilere yönelik bölgeden gelen bir ağır darbe anlamına gelmiştir. Nitekim Beyhakî, Horasan'daki gelişmeleri Sahib-i Berid-i Nîşâbur'dan aktarıırken Selçukluların âlimler tarafından destek gördüğünü bildirmiştir. (el-İbâdî, 1997, s. 271) Bu düşüncenin doğruluk payı olmakla beraber isabetsiz olduğu da görülmektedir. Örneğin Nîşâbur şehri kuşatılıp, İbrahim Yinal Hürremek Köşkü'ne gelince Muvaffak ve diğer şehrin âyanları onu karşılamaya gitseler de 393/1001 yılında Nîşâbur'daki görevinden azledilen (el-İbâdî, 1997, s. 266; Bayur, I, 1987s. 163) Kadı Sâid ve Alevîler nakibi Seyyid Zeyd karşılamaya gitmemişlerdir (Köymen, 2011, I, s. 263). Dolayısıyla şehrin teslim edilmesini Sultan Mahmud'un koyu bir Hanefî olduğuna bölgedeki diğer Ehl-i Sünnet mezheplerine sıcak bakmadığına veya Kadı Sâid'in görevden azledildiğinde bir kin taşıdığına bağlamak zayıf kalmaktadır. Bu doğrultuda Köymen'in tespitleri ve Kadı Sâid'in aldığı açık ve net tavrı anlaşılır ve isabetli görünmektedir (Köymen, 2011, s. 263-269; Akkuş ve Zeki, 2016, s. 196). Ayrıca Nîşâbur'un Sultan Mesud döneminde düşmesi Gazneli Mahmud'un dini siyaseti ile doğrudan alakalı olmayıp bizzat Mesud'un dirayetsizliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Beyhakî onun dirayetsizliği ve dik başlılığını defalarca vurgulamaktadır (Beyhakî, II, 1940, 635; Akkuş ve Zeki, 2016, s. 181-204). Gelişen hadiselerden ve Beyhakî gibi dönemin kaynaklarının aktardıklarından Kadı Sâid'in olaylara geniş pencereden bakarak halkın faydasına uygun genel maslahatı tercih ettiği görülmektedir.

Kadı Sâid'in ölümünden sonra da evlatları Selçuklulara hizmet etmeye devam etmiştir. Kadı Sâid'in bilinen üç oğlu ve 15 ten fazla torununun ekseriyetle ulemâ zümresi içerisinde yer alıp Selçuklular döneminde Horasan ve çevresindeki birçok şehirde müderris, baş kadı veya kadılık görevlerinin yanında diplomatik vazifeler de üstlenmiştir. Kadı Sâid'in en büyük oğlu olan Ebu'l-Hasan İsmâil es-Sâidî (377-443/987-1051) ilk

olarak Rey, Tûs ve Nesa gibi bölgelerde kadılık yapmış, ardından kadu'l-kudât unvanını alarak Nişâbur ve çevresinde bu görevi ifa etmiştir. O ilmi konularda adını duyurmasa da yargı konusunda derin bilgisinin yanında büyük bir yetenek ve deneyime sahip olmuştur. Ayrıca temiz bir karaktere sahibi olup, maddi işlere mesafeli durmuştur. Tuğrul Bey döneminde elçi olarak Fars'a gönderilmiş, yolda hastalanmış ve İyrec'de vefat etmiştir. Cenazesi Nişâbur'a getirilmiş ve babasının yanına defnedilmiştir (Bahcıvan, 2000, s. 233). Ortanca oğlu ise İmamların soyu reislerin kaynağı olarak anılan Şeyhülislâm Ebu's-Sâid Muhammed el-Kadî es-Sâidî'dir (380-433/990-1042). Babasından sonra hemen vefat etmiş ancak evladı Ahmed, Selçuklu Devleti'nde önemli hizmetler görmüştür. Tuğrul Bey, Kadu'l-Kudât Ebu'n-Nasr Ahmed b. Muhammed b. Saîd'i Bağdat'a elçi olarak göndermiştir (Zilhicce 454/Aralık 1062). Kadı Saîd'in küçük oğlu Ebu Muhammed Ubeydullah ez-Zâhid es-Sâidî'de diğer evlatları gibi iyi yetişmiş, din ve fıkıh alanında kendini yetiştirmiş, zühd ve takva içerisinde bir hayat sürmüştür (Bahcıvan, 2000, s. 234). Selçuklular döneminde şehirde reislik makamında dikkat çeken isimler yine Saîdiler olmuştur.

3. Kadı Saîd'in Kerâmiler ile Mücadelesi ve Dönemin Siyasetine Etkisi

Nâsirüddin Sebük Tegin, 376/986 yılında Gaznelilerin başına geçince devlet başta Gazne olmak üzere Horasan ve diğer bölgelerde din politikaları ve uygulamalarını net olarak ortaya koymuşlardır. Bir Türk Devleti olarak Gazneliler Şii ve İsmailî mezheplerinden uzak durmuş, Karmâtîlik gibi aşırı grupları tasvip etmeyerek ehli sünnet itikadı üzere dini siyaset izlemişlerdir. Bu dini siyasetleri doğrultusunda Horasan halkının çoğunun mensup olduğu Kerrâmîyye ve Hanefîyye fırkalarını desteklemişlerdir² (Ramazanpûr, 2016, s. 173). İlim ve insanlık cihetinden yüksek bir konuma sahip olan Ebu Hanife'nin kitap ve sünnete dayanan rey temelli görüşleri onun öğrencilerinin eliyle Horasan'a geçmiştir. Öğrencileri ondan aldıkları fıkıh dersleri, çalışma metodu, cedel ve tartışma sanatını ümmetin hayrına yönelik kullanmaya çalışmışlardır (el-İbâdî, 1997, s. 265).

Gazneliler, Hanefî ve Kerrâmî mezheplerinin düşüncelerini desteklemişlerdir. Bunun iki sebebi olduğu rivayet edilmektedir. Birincisi Gazneli Mahmud'un gittikçe yayılmakta olan Şii İsmâilî hareketine karşı duyduğu endişe; ikincisi ise diğer dini mezhep ve hareketlerinin nüfuzundan kurtulma düşüncesidir. Zira Nişâbur'da bazı âlimlerin öncülüğünde Şafîî medreseleri kurulmuş ve böylece bölgede Şafîîlik gelişerek Hanefîler ile tartışma ve rekabet içinde olmuşlardır. Özellikle Ehl-i Rey olan Hanefîlere karşı Ehl-i Hadis cephe almış, hadis rivayeti konusunda tartışmalar yaşanmıştır (el-İbâdî, 1997, s. 265).

Gazneliler, Hanefîler haricinde Horasan ve Nişâbur bölgelerindeki diğer mezhep mensuplarının desteğini kazanmak için çabaladığı da görülmektedir. Bu sebeple Sultan

2 Batılı yazar Bosword, Gazneli Mahmud toplumdaki üstünlüğü sağlamak için mezhebi bir araç olarak kullandığını iddia ederek ayrıca Abbasi Halifeleri gözündeki itibarını korumak için Hilafetin resmi mezhebini desteklediğini öne sürer. İranlı çağdaş yazarlar da Bosword gibi yazarların görüşleri üzerinden eleştiri oklarını Ehl-i Sünnet müdafii Sultan Mahmud'a yöneltir.

Mahmud sadece Hanefilere destek olmamış, Sâidiyye Medresesi'nin sahibi, Sultan Me-sud ve Sultan Muhammed'in hocası olan Kadı Sâid'i 393/1001 yılında Nîşâbur'daki görevinden almış, yerine herhangi bir Kerrâmîyye mensubunu da atamamıştır. Ancak bir süre sonra Kerrâmîlerin lideri sayılan Ebu Bekir Mahmaşâd'ı 402/1010 tarihinde Nîşâbur reisi olarak tayin etmiştir (Utbî, 1962, 342; Ramazanpûr, 2016, s. 181).

Mürcie'nin bir kolu olan Kerrâmîye, III/IX. yüzyılda Ebu Abdullah Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî (ö:255/869) tarafından kurulmuş, İslâm âlemi ve özellikle Hora-san'da şöhret kazanmış bir mezheptir (Ramazanpûr, 2016, s. 164). Muhammed b. Tahir b. Abdullah döneminde Nîşâbur'a açılmış, zühde girerek Ehl-i Sevâd-ı kendi bidati olan mabudu cisimlendirmeye davet etmiş, ona cihet belirlemiş, onun arşta istiva ettiğini söylemiştir. Yetmemiş "*Azâbü'l-Kabr*" adlı bir kitabında mezhebî ilkelerini toplayarak halkı ikna etmeye başlamıştır. Onlara itaat eden kimseler daha çok çiftçi ve köylü kesim olmuştur (Ramazanpûr, 2016, s. 168). Böylece bu hareketin takipçileri Horasan'a ulaşmış, sayıları elli bini geçmiştir. Bu mezhep mensuplarının Horasan dışında Filistin topraklarında da var oldukları zikredilmektedir (el-İbâdî, 1997, s. 271).

Gazneliler döneminde Kerrâmîlerin toplum üzerindeki etkileri gittikçe artmış, Üstad Ebu Bekir Muhammed b. Ebu Yakup İshak Mahmeşâd (ö:383/983) Sultan Mahmud dönemi Horasan'ın saygın imamlarından olmuştur³. Onun daveti üzerine 5000'e yakın Ehl-i Kitap ve ateşperest Müslüman olmuştur (Ramazanpûr, 2016, s. 169). Babası da seçkin biri olarak tarihe geçmiş, babasından sonra Kerrâmî hareketinin liderliğini üstlenmiştir. O babasının sayesinde takva, terbiye ve itikadî öğrenmiş, Emir Nâsirüddin Sebük Tegin onun züht ve takvasından dolayı övmüş, hakkında iyi düşünmüş, Ona saygı göstermiş, izzet ve ikramda bulunmuştur. Ona bağlı olan Kerrâmî grubuna da saygı göstermiştir (Utbî, 1962, s. 393; Zeki, 2019, s. 130). Hatta Sebük Tegin dönemi Gazneli hanedanının ilk veziri Ebu'l-Feth Büstî onlara meyletmıştır. Şiirlerinde onlardan övgüyle bahsetmiş, her ne kadar bazıları onun Kerrâmîyye mensubu olduğunu iddia etse de Kerrâmîyye mensubu olmadığını bizzat vurgulamıştır. O, şiirlerinde fıkıh Hanefî fikhı, din Kerrâmî dini, Kerrâmî dininde olmayanlar muhterem değildir diye Kerrâmîlerden bahsetse de⁴ kendisi Kerrâmî olmayıp bu sözleri siyasi maksatla fırkanın

4 Kaynaklarda Kerrâmîlerin Gazneli Devleti'nde yıldızlarını parlamaya başlamasıyla ilgili muhtelif rivayetler zikredilir. Bunlardan birinde Kerrâmîlerin liderleri Ebu Bekir Mahmaşâd 397/1006 yılında Karahanlılara karşı direnişe katılıp, esir düştüğünün anlatıldığı hikaye şöyle devam eder: "Karahanlılar ona Nasr gibi itibar tanır. Diğer taraftan da Gazneli Devleti'ne doğru ilerler. Bu arada Gazneli Mahmud'un ordusu Horasan'dan gelir. Ebu Bekir Mahmaşâd da Karahanlılardan kaçarak kurtulur, Sultan Mahmud'un gözündeki değeri daha da artar. Gazneli Devleti içindeki itibarı daha yükselir ve Sultan Mahmud ona duyduğu sevgiden dolayı Horasan'ın en büyük şehri Nîşâbur şehrinin reisi olarak tayin eder. Şehir başkanı, şehrin özel ve tam yetkilisi olur. Sultan ile halkı arasında bir köprü görevini yapar. Şehrin idari işlerini gözetir, bütün kamu işlerini kontrolünde tutar. Şehrin başkanına hazineden elbise ve at verilir, onun adına görevlilerinin iyi yönde çalışmalarını denetleyen özel bir divan verilir. Şehrin reisi halkın hizmetinde olur, yılda birkaç defa şehre gelen Sultan'ı karşılar, tören düzenler, şehre gelen yolcu ve elçileri özel misafirhanede ağırlar" (Mehdeviyân, 2006, s. 191); el-İbâdî, 1997, s. 275; Zeki, 2019, s. 107). Ayrıca İranlı araştırmacı Mahbub Mehdeviyân, Sultan Mahmud, Nîşâpûr bölgesindeki Karmâtîleri bastırmak için Üstad Ebu Bekir'i Nîşâpûr reisi tayin ettiğini iddia eder.

الفقه فقه أبي حنيفة وحمدو الدين محمد بن كرام

lideri Ebu Bekir Muhammed b. İshak b. Mahmaşâd (ö: 388/998) zamanında dile getirdiği aktarılmıştır (Utbî, 1962, 393; el-İbâdî, 1997, s. 274; Zeki, 2019, s. 120).

Kerrâmîlerin ilk çıkışlarında bazı hükümdarların muvafakatleri olmamasına rağmen doğal olarak Nişâbur şehrine yerleşmişler, ardından İslâm âlemine yayılmışlardır. IV/X. yüzyılın başlarında Bağdat, Kudüs, Fustât bölgelerinde kendilerine bağlı cemaatler kurmuşlardır. Şehrin Reisi olarak Ebu Bekir Muhammed b. Mahmaşâd ayrıca hayır işleri idaresini elinde tutma, şair ve âlimleri gözetme görevi de ifa etmiştir. Onun devlet adamlarıyla iyi ilişki kurması, nasihat etmesi, bunu yaparken taraf tutmaması beklenmiştir (Ramazanpûr, 2016, s. 176). Nişâbur'un geçmiş reisleri tüm bu görevleri yerine getirmişlerdir. Ancak Ebu Bekir Mahmaşâd bütün bu görevleri yerine getirme konusunda başarılı olamamıştır. Belirli bir kesimi hedef almış, o insanları Karmâtîlikle suçlamış, bu yöntemle onları susturmaya çalışıp zulmetmeye devam etmiştir. Nitekim Nişâbur'a tedris amaçlı gelen el-Allâme ve'l-Muallimu'l-Eş'arî İbn-i Furek'i Karmâtîlikle suçlamış, Sultan'ın huzuruna çıkararak yargılamıştır. İbn-i Furek, mezhebinin Şafî mezhebi olduğunu söyleyerek bu suçlamalardan aklansa da Kerrâmîler onun peşini bırakmamış, Nişâbur dönüşünde yemeğine zehir katarak zehirledikleri İbn-i Furek 406/1014 yılında vefat etmiştir. Böylece Kerrâmîlerin lideri düşmanlarını zındıklık, Karmâtîlikle suçlayarak tasfiye etme yoluna gitmiştir (el-İbâdî, 1997, s. 266). Yine dönemin meşhur sufilerinden Ehl-i Sünnet âlimi Şeyh Ebu Sâid İbn-i Ebu'l-Hayr'i devletin aleyhinde olan bir mezhebe mensup olmakla itham etmiştir. O büyük sufi bu suçlamalardan ve onun iftiralardan kurtulmak için Nişâbur'u terk ederek memleketi olan Meyhene'ye gitmek zorunda kalmıştır. Hayatının sonuna kadar bura da attarlık yapıp, tababetle uğraşmış ve orada vefat etmiştir (el-İbâdî, 1997, s. 276; Zeki, 2019, s. 112).

Kerrâmîlerin lideri Ebu Bekir Mahmaşâd, İsmâîlî daîsi Tâhertî'nin idamı konusunda da önemli rol oynamıştır. Tâhertî, Fatımî Halifesi el-Hâkim Biemrillah tarafından Sultan Mahmud'a bir mektup getirmiştir. Ancak Mahmaşâd gelen elçiyi yakalayarak, tehlikeli bir adam olduğunu öne sürüp idam edilmesi için Gazne'ye göndermiştir⁵. Bu gelişmeler ile beraber Kerrâmîlerin toplum üzerindeki siyasî ve idarî etkinliği ve toplumun her kesiminden ayân, zengin, dindar ve zahitten intikam almaya devam etmişlerdir. Hatta onların bu tutumlarından Sultan Mahmud bile korkmaya başladığı, kendi isteklerini yaptırabilmek için bir cemaat kurdukları, takipçileri isteklerini aynen yerine

5 Bu konu hakkında bilgiler veren kaynaklardan biri de Utbî'dir. Müellif Ebu Bekir Mahmaşâd'ın Karamâtî konusunda Sultan Mahmud ile muvafık görüşte olduğunu, her kim ki bu boş Ehl-i Bidat ve fırka-i galî ile konuşursa doğru dinin doğru yolundan çıkmış olur der. Bu esnada Iraklı bir kişi Alevîlerin şeceresiyle ilgili bir tartışmayı ortaya atar, kendisinin Mısır sahibi tarafından elçi olarak geldiğini belirterek Sultan Mahmud'a mektup getirdiğini belirtir. Soy ve şeref konusunu tartışmak için Nişâbur'a kadar gider. Delil getirir ve övünür. Ardından onu Nişâbur'da tutuklarlar ve Sultan'a bildirirler. Sultan Mahmud temkinli hareket eder, kendisinin iftira altına kalmaması için o kişiyi getirdiği mektubuyla Nişâbur önde gelenlerinin huzuruna götürülmesini, onların huzurunda vuzuha kavuşulmasını ister. Sultan Mahmud'un buyurduğu üzere Nişâbur halkı Iraklı adam ile karşılıklı tartışmaya geçerler ve sohbetlerinden Ehl-i Batın'e ait ve cinler, vesvese ve Ehl-i Bersâm'dan bahseden birkaç kitabı tespit ederler. Aklen ve naklen hiçbir dayanağa rastlanmaz. Üstad Ebu Bekir bu konuda o grubun takipçileriyle tartışır, onların sözlerinde haklılık itibarı görmez. O adam bu mücadelesiyle kendisini tehlikeye düşüğünü fark eder (Utbî, 1962, s. 370).

getirdiği, muhalif gördüğü insanlara işkence ettikleri, zehirledikleri, ithamlarla suçlayarak susturdıkları rivayet edilir (Ramazanpür, 2016, s. 178).

Kerrâmîye Mezhebi İslam dünyasında yayılırken Nîşâbur'daki Kerrâmîlerin lideri Ebu Bekir Mahmaşâd, kendilerine verilen Nîşâbur şehri idareciliği görevini kötüye kullanmış, bahsi geçen Ebu Sâid Ebu'l-Hayr ve İbn-i Furek gibi büyük âlimleri çeşitli ithamlar ve Karmâtîlikle suçlayarak saf dışı bırakmaya çalışmıştır. Muhalif gördüğü bazı fırka mensuplarını felsefe, cedel yaptıkları, Mutezile ve İsmâîlî düşünceye bağlı olduklarını ileri sürerek tasfiye etme yoluna gitmiştir. Buna binaen bölge de Kerrâmîler ile diğer mezhep mensupları arasında çatışmalar çıkmıştır (el-İbâdî, 1997, s. 273; Zeki, 2019, 119-123).

Kerrâmîlerin lideri Ebu Bekir Mahmaşâd'ın zulmü Kadı Ebu'l-Alâ Sâid'in hacca gidip dönüşüne kadar devam etmiştir. Kadı Ebu'l-Alâ Sâid hac dönüşünde Abbâsî Halifesi el-Kadir Billah'tan Sultan Mahmud'a mektup getirmiş, Sultan Mahmud'la görüşmesi sırasında Ebu Bekir Mahmaşâd'ın tecsîm (Allah'ı cisim olarak düşünme veya O'na cismanî özellikler nisbet etmek), itikadına sahip olduğunu beyan etmiş, Sultan Mahmud'u da bu konuda ikna etmiştir (Zeki, 2019, 113; Ramazanpür, 2016, s. 180).⁶ Buna karşın Sultan Mahmud, Ebu Bekir Mahmaşâd'ı huzuruna çağırarak kadısı olan Ebu Muhammed Abdullah En-Nâsîhî'yi hakem tayin etmiştir. Hakem tayin edilen en-Nâsîhî Ebu Bekir Mahmaşâd'ın itham edilen düşünceye sahip olduğu kanaatine varmış, Ebu Bekir Mahmaşâd ise Kadı Sâid'i mutezîlîlikle suçlamıştır. Durum Sultan Mahmud'a bildirilince Sultan Mahmud Ebu Bekir Mahmaşâd'ı Nîşâbur reisliğinden azletmiş, malvarlığına el koymuş, tecrit ederek ev iskânına mecbur etmiştir⁷. Onun yerine Kadı Sâid ile yakın ilişkiler içinde olan Mikâilî ailesinden Ebu'l-Hasan b. Muhammed el-Abbâsî

6 İrânli araştırmacı Ramazanpür, Üstad Ebu Bekir'in Nîşâpür şehri başkanlığından alınmasına sebep olarak Kadı Sâid'e Abbasi Halifesi tarafından yöneltildiğini öne sürer. Ayrıca Kadı Sâid'in Mikâilî ailesiyle irtibat halinde olduğu ve bu ailenin de Kerrâmîler ile arasının bozuk olduğunu, belki de onlar tarafından tahrik edilmiş olabileceğini dile getirir ve Mikâilî ailesine mensup Hasenek'in onun yerine atandığı da ekler.

7 Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi veren Utbî, Ebu Bekir Mahmaşâd'ın Gazneli Mahmud'un huzurunda hakkındaki ithamlara sinirlenerek huzurdan izinsiz çıktığını anlatır. Konuyu şöyle ifade eder: "402/1012 tarihinde Kadı Ebu'l-Âlâ Sâid b. Muhammed hacca gitmiştir. Medinetü's-Selam'a (Bağdat) varınca hilafet makamı tarafından iyi karşılanmıştır. Saygı gösterilmiş, izzet ve ikramda bulunulmuştur. Dönüşte Sultan'a vermek üzere kendisine bir mektup verilmiş, mülkün önemli konularında mesajlar getirmiştir. Kadı Sâid Sultan'ın huzuruna gelince halifenin taleplerini iletmiştir. Nîşâbur Kerrâmîlerinin lideri Ebu Bekir Mahmaşâd de toplantıda bulunmuş, Karmâtîlerin bahsi açılmıştır. Onların itikatları, ayetlerdeki tescim anlayışları, teşbih ve gulat fikirleri, muteşabih (Ramazanpür, 2016, s. 169) haberler hakkındaki görüşleri, nassın zahirine aldandıkları Sultan Mahmud'a sunulmuştur. Sonra Konu Kerrâmîlerin tescim anlayışına gelmiş, Sultan Mahmud konu ile ilgili durumları Üstad Ebu Bekir Mahmaşâd'a sorunca, o bu mezhepten teberrâ edip, kendisine nispet edileni inkâr etmiştir. Bu sebepten öfkelenerek Sultan'ın toplantısını terk etmiştir. Sultan Mahmud onun arkadaşlarının düşünce ve söylemlerinin araştırılmasını temsilciler ve amillerine belirtmiştir. Bunun akabinde bu fırka mensuplarının bütün ileri gelenleri yakalanmış, bidat düşünceler ve ehli sünnete aykırı davranışlarından teberrâ etmişlerdir. Onların toplantıları, tedrisleri, vaaz ve kürsülerinde Gaznelilerin dini siyasetine uygun olarak yapılması kararlaştırılmıştır. Buna binaen bazı âlimler razı olup devam etmişler ve bazıları eğitim verme faaliyetinden azledilmiştir. Aykırı davranış fitne ve bozgunculuk yapmak isteyenlere fırsat verilmemiş, böyle davranmak isteyenlere ev hapsi uygulanmıştır (Utbî, 1962, s. 396).

el-Mikâilî Hasenek'i tayin etmiştir. Sultan Mahmud'un bu kararıyla halk bu firkadan desteğini çekmiş, onların döneminde ağır yükler altında olan çiftçiler ve sanayiciler rahatlamıştır (Utbî, 1962, 399; el-İbâdî, 1997, s. 268). Bu hadiselerin akabinde Sultan Mahmud Kadı Sâid'i çağırarak ona büyük bir hil'at giydirip kıymetli payelerle şeref-lendirmiştir. Ayrıca Sultan Kadı Sâid'i Hilafet tarafından elçilik görevi yaptığı için takdir etmiştir. Ardından da bu büyük âlimi ve Kadı'l-Kudat Ebu Muhammed Nâsîhî'yi Ehli Sünnet akidesinin koruyucusu olarak görevlendirmiştir (Utbî, 1962, s. 396; Zeki, 2019, s.122).

Utbî, bu arada Üstad Ebu Bekir'in kalindeki kin, kaygı, teccüm ve teşbihin dalgalanmaya devam ettiğini, mükâfat ve mücazat fırsatını beklediğini ve türlü hilelerle kendisinin azledilmesini durdurmak istediğini zikreder. Kadı Sâid'i karalamak için Sultan Mahmud'a sebepler gösterdiğini bunun üzerine Sultan Mahmud'un öfkelenerek, Kadı'l-Kudat Ebu Muhammed Nâsîhî'yi huzuruna çağırıp, hakikati araştırmakla görevlendirdiğini anlatır (Utbî, 1962, s. 396). Sultan Mahmud'un gözünde takva, tedris, ilim ve fetva konusunda kemale ermiş, ilmin bayrağı onunla yükselmiş çok değerli bir zat olan Kadı'l-Kudat Ebu Muhammed Nâsîhî, Dârü'l-Mülk Gazne'nin fetva makamını elinde bulunduruyor, memleketlerin fetva, takva ve yargı işlerini yürütüyordu. *Tarih-i Yemini*'de Kadı Sâid ile Kerrâmîlerin arasında yaşanan bu çekişme şöyle anlatılmaktadır: “Kadı Ebu'l-Âlâ ve Üstad Ebu Bekir has ve âmin huzuruna getirilmiş, şahitler de hazır bulunmuştur. Üstad Ebu Bekir toplantının akışından bu kaidenin tehlikeli ve sonucunun da yıkım olacağı, ona ısrarın utanç getireceğinin anlamış ve şöyle demiştir: *(Biz ikimizin ilim sahasındaki tartışma rekabeti bizi bu vahşetli duruma getirdi. O bana teşbihi havale etti ben de ondan itizal ettim. İkimizin de rekabetimizden dolayı mücadele ettik ve konuştuk. Sonuçta o da bu havalesinden Müberra ve ben de bu iftiradan muberrayım.)* Toplantıda bulunan bazı şahitler Üstad Ebu Bekir'e destek olmaya çalışırlar ve bazıları da kötülük damgasını vurarak asabiyet ve taassuplarını gösterirler. Tartışmaların ateşi yükselir.” Bu olayları ayrıntılı olarak anlatan Utbî bu büyük fitne ateşinin yayılmasına sebep olacak hadiseyi Sultan Mahmud'un heybeti ve azametinin söndürdüğünü zikreder (Utbî, 1962, s. 396; Zeki, 2019, s.122).

Başka bir rivayete göre Sultan Mahmud, Ebu Bekir Muhammed'in itikadını öğrenince Nîşâbur başkanlığından alır, yerine âlim olmayan ve Kerrâmî karşıtı olan Hasenek'i başkan olarak tayin eder. Sultan Mahmud'un bu kararını Şîî düşünceye mensup çağdaş yazarlar siyasi bir karar olarak değerlendirirler. Sultan Mahmud'un Abbâsî Halifesi gözünde meşruiyet kazanmak için Kerrâmîlerin başkanı Üstad Ebu Bekir'i Nîşâbur şehri başkanlığına getirdiğini, devlet içinde istikrar sağlayınca da Kerrâmîleri silip attığını ileri sürerler (Ramazanpür, 2016, s. 163-165).

Nîşâbur reisliğine atanan Hasenek, Kerrâmîlere karşı büyük bir takibat başlatarak birçoklarını asmış, Ebu Bekir Muhammed'in halktan aldığı malları geri almak için müsadere uygulamış, onu evinde ikameye mecbur etmiştir. Bu konuda diğer mezhepleri ve özellikle Alevîleri de uyarmış, onlar da Sultanı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak gördüklerini beyan ederek itaatlerini ilan etmişlerdir. Ancak Kerrâmîler Nîşâbur'daki faaliyetlerini gizlice devam ettirerek Kadı Sâid ve Ebu Bekir Muhammed arasındaki mücadele de sona ermemiştir. İbnü'l-Esir'e göre 488/1095 yılında Nîşâbur'da bir tarafta

Kadı Sâid ve İmamü'l-Haremeyn'in oğlu Ebû'-Kasım'ın liderliğinde Hanefiler ve Şafîiler arasında, diğer bir taraftan Ebu Bekir Mahmaşâd'ın öncülüğünde Kerrâmîler tarafından fitneler çıkarılmıştır. Bu olaylar Kerrâmîlerin öldürülmesi, medreselerinin yıkılmasına sebep olsa da netice itibariyle Kerrâmîler VII/XIII asra kadar Horasan ve Maverâünnehr'de hayatlarını devam ettirmişlerdir (Bosword, 1999, s. 191; Zeki, 2019, s. 198).

Ebu Bekir Mahmaşâd ile Kadı Sâid arasında geçen bu sürtüşmede kadının destekçileri arasında Nasr b. Sebük Tegin'in de bulunduğu bilinmektedir. Ebu Bekir Mahmaşâd'ın Kerrâmîye düşüncesi çerçevesinde teccim ve teşbih düşüncesini taşıdığını iletilip Gazneli Mahmud da belli bir araştırma sonucunda Ebu Bekir Mahmaşâd'ı görevinden azlederek, malvarlığına el koyduğunda, Ebu Bekir Mahmaşâd her ne kadar Kadı Sâid'ı Mutezilî olmakla suçlasa kendini kurtaramamış, Nasr b. Sebük Tegin Kadı Sâid'in temiz düşünceye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ardından Sultan Mahmud Horasan valisi ve ilim meclisleri reislerine Kerrâmî fırkasına ait düşünce okulu ve medreselerin Horasan'dan temizlemelerini emretmiştir. Onların hakkında yapılacak diğer işlemleri Nişâbur'un yeni reisi Ebu Ali b. Muhammed b. el-Mikâilî Hasenek'e havale etmiştir. Nişâbur'un yeni reisi Kerrâmîler'e karşı en ağır yaptırımları uygulamış, fırkanın büyüklerini Nişâbur'a çağırarak, liderlerini münzevi bir hayata mahkûm ederek her türlü ilmi tören ve faaliyetlere katılmasını yasaklamıştır (el-İbâdî, 1997, s. 277).

Böylece Kerrâmîler'in Nişâbur şehrindeki sultanı sona ermiş, Sultan Mahmud da Nişâbur şehri reisine tüm siyasi ve idari yetkiyi vererek, Horasan'ın Kerrâmîlerden temizlenmesini söylemiştir. Nişâbur şehri reisi de Kerrâmîlerin önderlerini hapse atmış, malvarlıklarına el koymuştur. Kerrâmîlerin medreseleri yıkılmış, mensuplarının çoğu katledilmiştir. Bu çatışmadan sonra Kerrâmîye mezhebine mensup olanlar gizlenmiş, artık Horasan'da onlardan eser kalmamıştır. Kerrâmîlerin liderleri öldürülüp, medreseleri tahrip edildiği için bundan böyle Nişâbur'da fırkalar arası çatışma yaşanmamıştır (Utbî, 1962, s. 395; el-İbâdî, 1997, s. 278; Zeki, 2019, s. 113). Gazneli Devleti'ndeki fikrî ve iktikadî düşüncelerin bazen kişisel hırs ve rekabete dönüştüğü de görülmektedir. Özellikle Horasan'ın kalbi sayılan Nişâbur kadılığı ulema arasındaki rekabet ve iktidar hırsını alevlendirdiği müşahede edilmektedir. Dolayısıyla Kerrâmîler ile Sâidîler arasındaki anlaşmazlığının fikrî ve itikadî boyutu olduğu kadar siyasi çıkar ve kişi hırslarının da ön plana çıktığının gözden kaçırılmaması gerekir.

Sultan Mahmud, Ehl-i Sünnet mezhebi ile Abbâsî Halifesi el-Kadir Billah'a bağlı bir sultan olmuştur. Hiçbir zaman Ehl-i Sünnet çizgisinden çıkmamış, Abbâsî Hilafeti karştı politikalar içinde yer almamış ve aksine münasebetleri bozacak gördüğü en ufak şüpheye karşı sessiz kalmamıştır. Mesela Ehl-i Sünnet çizgisinden uzaklaşan Kerrâmîlerin faaliyetlerine son vermiş, hac dönüşünde Fatîmi Hilafetinden hilat ve mektup getiren veziri Hasenek'i azletmiş (Mehdeviyân, 2006, s. 190), İsmailî düşüncüyü yaymaya çalışan Fatîmi Halifesi'nin elçisi Tâhertî'yi idam ettirmiştir (Zeki, 2019, s. 115; Ramazanpûr, 20116, s. 173).

Sonuç

Kadı Sâid, Gazneli Devleti'nde ilmiyle, idaresiyle ve ferasetiyle güçlü ve yetkin bir şekilde yer almıştır. Bu gücünü korumak ve sağlamlaştırmak için devleti ayakta tutan fikrî ve manevî temeller üzerine yatırım yapmış, medrese ve vakıfları geliştirmiş, Gazneli şehzadelerinin eğitim görevini üstlenmiş, sorumluluğu gereği devletin içindeki maddî ve manevî gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu sayede gerek Nîşâbur kadılığı ve reisliği sırasında gerek sonrasında siyasi ve mezhebi rakiplerine karşı başarılı olmuş, devlet ve toplum üzerindeki etkisini sürdürmüştür.

Kadı Sâid, sadece Nîşâbur bölgesi fakihî ve kadısı olarak kalmamış, aynı zamanda bütün Gazneli topraklarındaki Hanefîlerin öncüsü ve imamı olmuştur. Bu çerçevede Ehl-i Sünnet dışı fırka ve mezheplerin Gazneli topraklarına girmesi ve yayılmasına asla müsaade etmemiş, Gazneli Sultanlarının da desteğini alarak baş gösteren Rafizî fırkalara karşı ilmî mücadeleye girişmiş, böylece onların bölgeden silinmesine vesile olmuştur. Mesela teşbih ve tecsîm düşüncesine kapılarak Ehl-i Sünnet itikadına aykırı söylemlerde bulunan Kerrâmîler ve liderleri Üstad Ebu Bekir'e karşı amansız mücadele vermiştir. Kadı Sâid bu teşebbüsü ile Gazneli Devleti'ndeki itikadi fraksiyonların fitnesine son vermiş, din ve devletin istikrarı, istikbali için attığı adımlarından dolayı Gazneli Mahmud ve Abbâsî Halifesi el-Kadir Billah'ın takdirini kazanmıştır. Kadı Sâid, Gazneli Devleti'nde resmi görevi olmadığı zamanda da Gazneli Devleti'ne bağlılığı ve vefakârlığını devam ettirmiştir. Selçukluların Nîşâbur'u kuşattıkları sırada Selçuklulara şirin gözükeyim diyerek Gazneli Sultanlarına laf atmamış, tam aksine Tuğrul Bey'in oturduğu koltuğun Sultan Mesud'a ait olduğunu hatırlatmış, Allah'tan korkması ve adil olması konusunda ihtarda bulunarak dini ve siyasi sebatını korumuştur.

Kadı Sâid, Nîşâbur ve Horasan topraklarının Selçuklu hâkimiyetine geçiş sürecinde de çok önemli roller oynamıştır. Gaznelilerin Serahs savaşında yenilmelerinin akabinde Selçukluların Nîşâbur'a silah zoruyla girmelerine mâni olarak şehrin teslimini sağlayıp halkı yağma ve kıtalden kurtarmıştır. Dandanakan'dan sonra tamamen Selçuklu hâkimiyetine giren şehirde gerek kendisi gerekse evlat ve torunları Selçuklular adına önemli görevler ifa etmişlerdir. Kadı Sâid'in çocukları ve torunları, onun bilimsel, hukuki ve dini mirasını devralmış ve bu mirası yaşatmışlardır. Bu şekilde, babaları ve dedeleri Sâid el-Üstuvâî'ye atıfta bulunarak tanınmış ve bu isimle ünlü olmuşlardır.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)'in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanmasında, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Kaynakça

- Akkuş, M. ve Zeki, İ. (2016). Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı. *USAD*, (5), 181-204.
- Bahçıvan, S. (2000). el-Kadî Ebû'l-Alâ' Sâid b. Muhammed el-Üstüvâî ve'l-Beytü's-Sâ'idî Ba'deh ve Kitâbühü'l-İ'tikad. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 217-250.
- Bahçıvan, S. (2012). Üstüvâî, *İslam Ansiklopedisi* (ss. 395-396). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayur, H. (1987). *Hindistan Tarihi, I*, Ankara: Tarih Kurumu Yayınları.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin (1940). *Târîh-i Beyhakî*. (Neşreden: Sâid Nefisi), Sanayi Yayınları.
- Birinci, Z. (2022). Sâid b. Muhammed el-Üstüvâî'ye Göre Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 277-302.
- Bosword, C. E. (1999). *Târîh-i Gaznevîyân*. (H. Enuşe, çev.) Tahran: Müesses-i İntişârât-ı Kebir.
- el-Hamevî, Şihâbuddin Ebu Abdullah Yakût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdadî (1977). *Mucemü'l-Büldan*. V, Dâr-ı Sadr. Beyrut.
- el-İbâdî, A. (1997). *Horasan Fî'l-Asrı'l-Gaznevî* (Numan Cebran, ed.). Ürdün: Katar Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Ürbed'ül-Ürdün Yayınları.
- İbn Havkal, Ebu'l-Kasım (1938). *Kitabu Suretü'l-Arz*, (edt. M. J. DeGoeje) Leyden.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin. (1997). *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, Beyrut: Dâr-ı Sadr,
- İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed (1927). *Kitabu'l-Mesalik Ve'l-Memalik*. (tahk. M. J. De Goeje), Leyden.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu I*, Ankara: Türk Kurumu Yayınları.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed (1978)., *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefîyye*, I. Baskı, thk: Abdulfettâh Muhammed el-Hulû, Gize: Hicir Yayınları.
- Mehdeviyân, M. (2006). *Gaznevîyân ve Felsefe ve Kelam Der Horasan ve Mâverâün-nehr*. Tahran: Burhan ve İrfan Dergisi.
- Merçil, E. (2011). *Selçuklular (Makaleler)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2007). "Nişabur", *DİA*, XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 149-151.
- Özgüdenli, O. G. (2013). *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*. İstanbul: İSAM Yayınları.

- Piyadeoğlu, C. (2014). *Çağrı Bey Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ramazanpûr, H. (2016). *Kerrâmîyye ve Gazneviyân; Faraz ve Furûd-ı Kerrâmîyyân, Fasıl-nâme-i Târîh-i Nev*. Tahran: Perverişgâh-ı Ulûm-ı İnsânî ve Mutaleat-ı Ferhengî Portal Cami Ulûm- İnsânî.
- Utbî, M. A. (1962). *Tarih-i Yemini*. (Ebu's-Şeref Nasih b. Zafer Curfadekânî, çev.) (603H.) Tahkik Eden: Cafer Şiar, Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları.
- Zehebî, O. (1996). *Siyerü 'Alami'n-Nübelâ, XVII*, nşr: Şuayb el-Arnaut ve Muhammed el-Araksusî, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Zeki, İ. (2019). *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Konya: Çizgi Kitabevi.